

свобода віровизнання є правовою нормою життя. В іншому разі кількість послідовників віруючих буде поступово зменшуватись і зрештою зведе Православ'я до стану незначної християнської течії.

*О. Недавня**

“НЕТРАДИЦІЙНИЙ” ВИБІР ТРАДИЦІЙНИХ КОНФЕСІЙ В УМОВАХ ВІРОВИЗНАНЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Частина наших співвітчизників останніми роками у своїх пошуках дороги до Храму приходять у як “старі”, так і в “нові” Церкви, не відновлюючи традиції предків, а здійснюючи свій персональний вибір. Феномен сучасних неофітів правомірно підпадає прискіпливій увазі спеціалістів¹. Він вивчається в контексті реалізації релігійної свободи, місіонерської діяльності та взаємовідносин Церков, досліджуються причини й наслідки прилучення до релігійних новотворів, особливо – сект, але поки що недостатньо проаналізовані спонуки “нетрадиційного” неофітства у традиційні конфесії та вже відносно адаптовані в Україні. Йдеться частіше про навернення осіб, чий предки (а це більшість населення “великої” України) були православними, але самі вони не брали реальної, регулярної участі в церковному житті.

Щоб підійти до розуміння цього, як може здатися, казусу в релігійному житті України, варто насамперед приглянутися до умов і чинників духовно-релігійних шукань в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століть. Адже сучасні неофіти – це особи, які сформувалися в радянській системі та їх діти, чие становлення відбувалося хоча вже у незалежній Україні, але в ситуації змін й неусталеності духовних парадигм, коли вибуяле багатство інформації про різні релігії й Церкви було далеко не завжди об'єктивним і запитаним (а отже, їх знання та уявлення про релігійно-церковні питання здебільшого не стали суттєво більшими і глибшими, ніж батьківські).

Треба відзначити: хоч світогляд цього “пошукового” контингенту однозначно не окреслився вчорашньою офіційною ідеологією і пропагандою, що їх люди думаючі сприймали часто критично аж до “з точністю до навпаки”, все ж в УРСР обсяг і характер інформації про різні Церкви, безперечно впливаючий на уявлення й відношення мешканців України до тих чи інших конфесій, були далеко не співмірними.

Вже не згадуючи за всі протирелігійні й протицерковні репресії, атеїстична пропаганда радянських часів систематично принижувала й висміювала (більш брутально чи залучаючи наукову критику) всі Церкви. Однак, на порівняння з іншими, Православна Церква все ж таки була в кращому становищі. Втім, і її буття в СРСР було незavidним: з “верхів до низу” поставлена на службу комуністичній владі, з “низів нагору” приречена на обмежену освіту та “мінусовий” розвиток, старіння й маргіналізацію, Православна Церква зберегла дуже небагато переконаних вірних, тоді як у населення в цілому зростала байдужість. Тільки нечисленні інтелектуали й митці цікавилися й могли оцінити православний спадок (богословський, сакральне мистецтво, видатні персоналії, тощо). Повага ж до нього у більшості не могла належно підтримуватися (і тим паче відтворюватися) лише окремими достойними згадками у підручниках, творах навчальної програми та дозволеної літератури, текстах деяких екскурсоводів-ентузіастів, тоді як вся навколишня дійсність, здається,

*

Старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.

¹ Наприклад: Еленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформацій центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К., 2002. – 419 с.; Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і Церква в суспільному житті України // Національна безпека і оборона. - 2002. - № 10 (34). – С. 6-13.

свідчила про віджилість цього спадку. Таку ж думку викликав і здебільшого вкрай обмежений, примітивний друкований асортимент православних крамничок (там, де їх взагалі напівофіційно терпіла влада).

Ситуація зі сприйняттям інших Церков була принципово інакша, й не лише тому, що вони більше критикувалися, переслідувалися чи замовчувалися. Найголовніше - інші Церкви в очах навіть мало обізнаних не поділяли такого тягара відповідальності за розвиток суспільства, виховання багатьох поколінь, що стали безбожниками й піддалися безбожникам. До того ж, спрацьовував ефект найбільш заборонюваного плоду. Тому зовсім відмінно могла сприйматися взагалі-то теж невелика і спотворена інформація про католицькі та протестантські Церкви.

Протестантизм був представлений в СРСР досить переконаними, але на загал не надто переконливими адептами, чиї привабливі риси сімейних працелюбних чесних людей затьмарювалися їх вимушено низькою освітою та сектантським способом життя, вже не кажучи про очорнення радянською пропагандою. Віруючих “високих” протестантських Церков, лютеран і кальвіністів, було небагато й були це переважно вихідці з іноетнічного середовища. Протестанти наступних хвиль – баптисти, адвентисти, п’ятидесятники, а також і свідки Єгови – ще не встигли за свій недовгий “дорадянський” розвиток на українських теренах вийти за межі заснованих сільських осередків й дуже нечисленних міських оаз. Серйозні церковні видання всіх протестантських напрямків ретельно “не допускалися”, а з “презентацією” в доступній загалу художній літературі (та кінематографічній продукції) протестантам пощастило менше, ніж католикам. Твори, в яких згадувався ранній протестантизм, або рясніли сценами їх протиборства з католиками, де прямо чи опосередковано засуджувалися одні і другі (і це могло стати позицією читача, або читач міг “пробачити” католиків як героїв раніше прочитаних історичних романів), або релігійні змагання описувалися поруч вже набридлих соціальних, що зводилися, чи притягалися до “революційної” тематики. Пізні протестанти в доступній радянським споживачам класичній літературі XIX-XX століть (й відповідних фільмах) були переважно буржуями, капіталістами, нікчемними обивателями і т.д.

Щоправда, в період “пізнього соціалізму”, багаті, підприємливі протестанти, які багато досягли, багато можуть (і часом багато собі дозволяють) могли викликати скоріше інтерес і повагу, що й реально траплялося, особливо внаслідок деякого послаблення у пересуванні через “залізну завісу” у передперебудовчі часи. Позитивному переглядові уявлень про протестантів сприяли і перші ж приватні бізнесові контакти доби перебудови: як міжнародні, так і справи з вітчизняними протестантами, які після припинення утисків і в умовах започаткування ринкової економіки при своїй працьовитості часто ставали першими успішними фермерами, а подекуди й бізнесменами. Так чи інакше, наступні роки масових навернень в протестантські Церкви засвідчили наявність для цього певного підґрунтя, на формуванні якого ймовірно вплинули й розглянуті фактори.

Відомості про УГКЦ поза Галичиною за радянських часів зводилися до викривальних статей час від часу в пресі – стосовно чергової перемоги над “зрадниками народу”, “фашистськими запродавцями” і т.п. Ідеологічний офіціоз також не жалував РКЦ, якщо і пропускав якусь історичну чи сучасну інформацію стосовно неї (в книжках, фільмах тощо), то це були переважно примітивні й у цивілізованому світі давно пережиті викриття інквізиції, процесів “проти науки” або ж критика “клерикального антикомунізму”. Але залишався потужний опосередкований канал знайомства з РКЦ, навіть якщо й зауважуваний, проте недоступний для перекриття цензурою: великий масив плодів одухотвореної західним християнством (історично перш за все католицизмом) культури. Це й численні книжки з життя європейських народів, як правило присутні в бібліотеках (а найперше

й найбільше з них - середньовічна романтика), міста і речі, люди і їхні ідеї, витворені, розбудовані, виховані цією культурою (а вони ж бо були присутні не лише по той бік “залізної завіси”). Звісно, мало хто піднімався до свідомої рефлексії, де б досягнення речників європейської цивілізації (чи то “буржуазної Європи”) пов’язувалися з вихованням у певній духовній традиції (де ще й вирізнялася б оцінка католицьких її основ). Однак на інтуїтивному рівні цей зв’язок ймовірно фіксувався.

В незалежній Україні, в умовах вражаючого розширення інформаційного простору та відкриття реальної, хоч ще може й недосконалої релігійної свободи, набуті раніше малоусвідомлені, хай обмежені або дещо романтизовані уявлення про католицизм могли актуалізуватися, розширюватися й поглиблюватися. Якщо в когось було присутнє подібне “потенційне” культурне підґрунтя, зокрема й почуття причетності до європейської культури (що природньо для українців як європейського народу), та був відсутній пієтет до УГКЦ чи й елементарне знайомство з нею (так було, як правило, поза західними регіонами України), то стимулювати прихід до РКЦ могли найрізноманітніші, так чи інакше доступні багатьом зустрічі з католицизмом: священиком, родичем, другом, католицьким храмом чи організацією, католицькою країною, друкованим виданням, сайтом в Інтернеті тощо. Адже матеріалізована інформація про католицизм, як правило приваблива, професійно подана, соціально спрямована, його світські адепти порівняно ревні й релігійно обізнані, церковно активні й суспільно “благополучні”, а висока кваліфікація священиків з огляду на вище сказане і на найбільшу кількість католиків серед віруючих землян не потребує окремого доведення. Відтак, в РКЦ приходили ті, для кого велике значення має все-таки традиція, традиційність, вік, обряд Церкви – не як центральна цінність, але як приємне засвідчення її досвіду та етично-естетичне підтвердження “не екстремістськості” власного вибору.

З розгортанням в перші роки незалежності України діяльності католицьких і протестантських Церков, спостереження її особливостей ставали наступними спонуками неофітства. Зупинимось найперше на тих, які притаманні роботі більшості західнохристиянських Церков.

Так, католицькі і протестантські Церкви, які суттєво постраждали під час радянської влади, нині піднімаються над спокусою експлуатації ореолу мучеництва, явно недостатнього в сьогоднішніх умовах для підтримки духовного авторитету – особливо серед мало поінформованих в історичних подіях і не надто спраглих копатися в історичних колізіях, “середніх” українців “великої” України. Щоб переконатися в такій настанові цих Церков, достатньо проаналізувати тематику проповідей, публікацій в церковній періодиці, де історичні екскурси сьогодні не є центральними й здебільшого підпорядковуються розмірковуванням про сучасні проблеми.

Для українців з вищим освітнім цензом має неабияке значення відтворення і організація освітніх і наукових інституцій Церков. У цій сфері активно працюють греко- і римо-католики, баптисти, адвентисти. Йдеться насамперед не стільки про ті заклади, де готують священнослужителів, скільки про такі, що готують і світських спеціалістів, які в майбутньому покликані для тієї чи іншої праці в Церквах та співпраці з Церквами. Це, наприклад, Гуманітарний інститут адвентистів в Бучі під Києвом, столичні - Київський християнський університет (Всеукраїнський Союз Об’єднань Євангельських християн-баптистів) та Вищий інститут релігійних наук Томи Аквінського (РКЦ), Український Католицький Університет у Львові. В цих та інших конфесійних ВУЗах ведеться і наукова робота в різних галузях, зокрема на стиці богослов’я й різних суспільних наук. Так, при Львівській Богословській Академії працює вісім науково-дослідницьких інститутів, широту й актуальність проблемного поля досліджень яких відображають назви: Історії Церкви,

Неолатиністики, Богословської Термінології та перекладів, Релігії та суспільства, Родини та подружнього життя, Катехитично-педагогічний та інші.

Прагнучим активного, “включеного” церковного життя “пошуківцям” імпонує відтворення й динамічне творення дієвих найрізноманітніших церковних і прицерковних мирянських організацій: молодіжних, дитячих, жіночих, професійних, проблемних (родинних, для людей з особливими потребами, тощо), просвітницьких, благодійницьких і т.д. В цій сфері протестанти і католики мають особливо великий досвід, який нині сміливо доповнюється.

В центрі та більших містах, де все більше людей, особливо молоді, прилучається до_всесвітньої інформаційної мережі Інтернет, зростає потенційна і вже наявна аудиторія користувачів церковних сайтів. Серед близько двох з половиною сотень сайтів Церков, релігійних організацій, окремих парафій, громад, братств, діючих в Україні, на долю західнохристиянських приходиться більше двох третин¹. Ці сайти й зараз містять чимало цікавого, сучасно поданого матеріалу, електронні версії новин та пресових видань, хоч у цьому напрямку для Церков є ще дуже багато роботи, в першу чергу в “дискусійних”, а для католиків часом і в “контактних” блоках.

Треба відзначити й такі спонуки неофітства, котрі є оригінальними прикметами діяльності тих чи інших західнохристиянських Церков (чи є більш характерними саме для них). Наприклад, привабливо виглядає католицька періодика, котра (як от греко-католицькі “Арка”, “Вірую”, римо-католицька “Парафіяльна газета”) тематично не обмежується суто “традиційними” церковними темами, а покатолицькі оперативно й відверто обговорює все гостро актуальне, що стосується життя особи і суспільства як таке, до чого Церква, природно, не може бути байдуже. Частина допитливих пошуківців “хліба духовного” - люди, що замислюються над тими чи іншими конкретними духовними, моральними, світоглядними проблемами, можуть зацікавитися й відповідними тематичними католицькими виданнями (як от “Бог, Церква і молодь”, “Принципи морального життя”, “Природно і надійно. Природне планування родини” тощо). Багатьом “вільним пошуківцям”, які вже звикли, як до норми, до необмежених дискусій з будь-якої цікавої їм теми, подобається відкритість РКЦ й УГКЦ (подиву гідна після досвіду підпілля) в сенсі вільного обміну думок віруючих, зокрема на шпальтах католицької преси (як от полеміка з приводу проблем родини, християнської освіти, церковної totoжності, модернізації, тощо).

Останнім часом частина цих прикмет (тематичні видання, дискусії) спостерігається і в протестантських Церквах, зокрема, баптистських, у молодій генерації п’ятидесятників.

Не важко помітити найбільшу спонуку прилучення до УГКЦ на теренах “великої” України, куди, хоч досі й досить скромно, але вже вийшла ця Церква. Відзначимо, що в центральному, як і в східному й південному регіонах України, УГКЦ в основному вичерпала свій “традиційний” контингент – вихідці з Галичини та їх нащадки переважно вже згуртовані в парафії, хоч цей процес, можливо, не скрізь завершено. Природній приріст з цієї категорії віруючих, а також із змішаних родин, попри ймовірні слідування католицьким настановам щодо правил контрацепції та переконливість прикладу сильної, дієвої церковної традиції, вочевидь не є набагато більший середньоукраїнського, а відтак навряд чи спроможний давати щорічне суттєве поступальне примноження громад УГКЦ. Звісно, “закваскою” нових громад у будь якій області можуть бути галичани, однак очевидно, що греко-католиків - неофітів, які не мали відповідної родинної традиції, більше в незахідних регіонах держави. Чимале число з них, особливо тих, що живуть в найбільш русифікованих районах з переважною присутністю православної Церкви

¹ <http://www.risu.org.ua/ukr/resources/ukrweb/>.

Московського підпорядкування, УГКЦ привабила чи не в першу чергу своєю не лише задекларованою або зовнішньо-обрядовою (як це буває сьогодні в православних церквах) національною орієнтацією. Експертні опитування, що проводились співробітниками Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України 2001 р., прямо засвідчили відповідні мотиви входження в УГКЦ (чи просто відвідування її храмів) вчорашніх атеїстів з колись православних родин. Саме так, наприклад, висловився про своїх прихожан та “гостей” греко-католицький священник з Донецька. Ця категорія неофітів, безперечно, дала помітне число нових парафіян у східних та південних областях України. Можливо, з актуалізацією національної свідомості частини етнічних українців на цих теренах, такий контингент буде збільшуватися, особливо, якщо реальна українізація в прийнятних сучасній людині формах буде йти в УПЦ КП та УАПЦ теперішніми, не досить задовільними темпами.

Однак, кількісний потенціал подібних навернень не можна переоцінювати. Адже майбутні вірогідні успіхи українізації (яка поки що є проблемою) зрусифікованих регіонів – це і організація й розширення різних інших інституцій (просвітницьких, культурних і т.д.), де бажаючі зможуть задовольнити своє прагнення прилучитися до національних цінностей. Отже, обрання конфесії за те, що вона є “національна інституція”, “найнаціональніша” церква, не є (і в майбутньому тим паче може не бути) кінечним рішенням. Без сумніву, необхідне, але не достатнє – так варто сформулювати наявність національного компонента як в діяльності церков, так і в мотивах зрілішого приходу до них. Це вже відчули, або ж обов’язково відчують греко-католицькі пастирі, особливо в центральній Україні і в першу чергу в столиці, серед вимогливих, якщо не з високим освітнім цензом, так принаймні з доступом до різноманітної альтернативної інформації, городян. Велика кількість останніх вже не в першому поколінні втратили будь-які реальні конфесійні традиції, їх національні почуття стриманіші, натомість раціоналізм і прагматизм – часто визначальний як щодо їх вчинків, так і щодо їх духовних запитів. Такий контингент спокійно відноситься до мистецько вишитих рушників на образах, взагалі до пріоритетного наголосу на національному в церкві, натомість чутливий до її зрозумілих сьогоднішній людині, адресних форм діяльності. Характерно, що на сучасному “ринку релігій” цей контингент частіше поповнює римо-католицьку церкву або протестантські (старші й нові) церкви. Крім того, у “великій” Україні роль “найнаціональнішої” церкви більш чи менш успішно відіграє українська православна церква київського патріархату (а також і українська автокефальна православна церква), до яких природньо прихилилися ще на початку 90-тих років ХХ ст. Національно зорієнтовані з родин православної традиції.

Взагалі, як на сторонній, незаангажований погляд, УГКЦ йде на користь (і може придатися ще більше за більшої послідовності) розглянутий на прикладі особливостей її духовного виховання вихід на ширше видноколо здобутків та проблем християнського світу, початок долання хуторянськості в Європі. Це можуть оцінити в столичному регіоні та урбанізованих, секуляризованих осередках, де чимало людей почуваються частиною інформаційного й культурного простору, ширшого за Україну, і не обов’язково ширшого на схід.

Протестантські Церкви також зробили не лише кількісний, але й суттєвий якісний стрибок в незалежній Україні й набули більшої привабливості для потенційних нових членів, переважно зберігаючи, разом з тим, ті свої особливості, які й раніше могли бути й були спонукою неофітства. Серед останніх – це, насамперед, “сімейне” середовище невеликих згуртованих протестантських громад з високою включеністю й солідарністю членів, що дуже суттєво для тих, хто в силу тих чи інших причин має таку виражену психологічну потребу. Також для певної частини віруючих і тих, хто приходить до віри, привабливим є пріоритетне, поглиблене вивчення Святого Письма як центрального (й часто єдиного) джерела всіх духовних наук. Не

можна не згадати й того факту, що в ряді харизматичних течій пізнього протестантизму служіння зцілення привабили чимало осіб, які, шукаючи спершу переважно фізичного оздоровлення, залишалися згодом й заради усвідомлених духовних потреб. Це ж стосується і мовних (насамперед, англійських) курсів окремих протестантських Церков: такий, здавалося б, досить “світський козир”, став для декого початком справді духовного шляху.

Перераховані “прямі” й “опосередковані” спонуки “нетрадиційного” конфесійного вибору діяли й діють серед певного контингенту шукаючих віру. Таких і досі залишається немало. Адже, соціологічні дослідження фіксують, що від третини аж до половини мешканців України поки що не визначилися з певною Церквою або й релігією (називають себе християнами чи віруючими взагалі, або ж вагаються між релігійністю та нерелігійністю). Так, за статистичними даними, які наводить редакція журналу “Людина і світ”¹, 22,3% не відвідують богослужіння взагалі, 20,9% – рідше, ніж кілька разів на рік, а 37,8% - кілька разів на рік. Ці показники підтверджуються й тим, що переконаними віруючими вважають себе лише 3,8% опитаних, хоча б частково релігійними – 32,2%. За підрахунками Я.Стоцького, активні переконані віруючі становлять 23,8%, пасивні віруючі, які відвідують літургії або молитовні зібрання тільки під час великих релігійних свят своєї конфесії, тобто не регулярно, - приблизно такий же відсоток, тоді як не менше 25% складають “віруючі з нестійкою релігійною орієнтацією”. Стільки ж відсотків складають ті, хто не вважає себе віруючими чи вагається між вірою і невірою². Подібні “пошуківці”, також можуть потребувати відповідних кваліфікованих порад, але навряд чи складуть слухняну “отару” – паству тільки тієї Церкви, яку колись відвідували їх предки, навряд чи особливо перейматимуться застереженнями проти прозелітизму, вважаючи вибір Церкви і віри своєю особистою справою.

Отже, враховуючи тривання згаданих спонук, вірогідно продовжиться і практика нетрадиційного вибору традиційних конфесій. Це може принести не лише індивідуальну користь чинникам цього вибору, а також і українському суспільству - примноженням у ньому реально віруючих людей (які, як правило, є не гіршими громадянами). Це може підштовхнути і Православні Церкви до активнішого розвитку відповідно до актуальних потреб вірних та потенційних віруючих.

Подальші дослідження аналізованої проблематики дозволили б уточнити її регіональні, конфесійні, соціальні й вікові зрізи, що сприяло б поглибленню розуміння суспільно корисних можливостей діючих в сучасній Україні Церков.

*Ю.Крамар**

"АНТИКУЛЬТИЗМ" ТА РПЦ: ОРГАНІЧНЕ ПОЄДНАННЯ ЧИ ТАКТИЧНИЙ СОЮЗ

З початком широких змін у суспільстві після розпаду СРСР не менші зміни почалися й у внутрішньоцерковному середовищі. Одна з таких сфер - відношення "традиційних Церков" до інославних та іновірних деномінацій, що є одним з основних факторів, що впливає на наповнення поняття "релігійна свобода". Найбільш динамічно розвиваються ті з них, що носять назву "нові релігійні об'єднання". Україна - не виняток, на пострадянському просторі, на її теренах відбуваються ті ж процеси. При цьому "погода" визначається значною мірою "політикою" одної з найвпливовіших конфесій -

¹ Релігійна віра і практика в посткомуністичній Європі // Людина і світ. – 2000. - № 4. – С.8-11.

² Соцький Я. Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988-1998 рр.). – Тернопіль, 1999. – С. 50

*

Пошуківець Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.